УДК 94:338.43(477)«1960/1980»(045)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2(20)-877-889

Лісовська Ольга Василівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, 20300, https://orcid.org/0000-0002-6290-7869

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР В 60-80-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Анотація. Стаття присвячена актуальній на сьогоднішній день проблемі висвітлення економічних аспектів сільськогосподарського виробництва Української РСР в 60-80-ті роки ХХ ст. Проблеми українського села завжди перебували в центрі діяльності політичних партій, рухів та громадських організацій. Автором зроблена спроба комплексного дослідження основних напрямів аграрної політики держави, наголошено на досягненнях та прорахунках керівництва.

На підставі аналізу джерел, а також залучення великої кількості історіографії, встановлюється, що в 60-80-ті рр. ХХ ст. не маючи чіткої, виваженої політичної стратегії розвитку українського села, компартія продовжувала експериментаторство, яке підпорядковувалося меті вироблення механізму державної експлуатації його потенціалу. З приходом до влади нового партійного керівника чи проведенням чергової загальнополітичної акції відразу пропонувались і реалізовувалися зміни в аграрній політиці. Аграрний сектор економіки розглядався лише як постачальник сільськогосподарської продукції – продовольства та сировини.

Як висновок, зазначено, що головними чинниками, що стримували розвиток сільського господарства, були порушення принципу економічної зацікавленості, коли закупівельні ціни не покривали витрат виробництва, а також невиконання рішень про надання колгоспам і радгоспам більшої самостійності у плануванні виробництва, переважання адміністративно-командних методів керівництва сільським господарством; збереження нееквівалентного обміну між містом і селом, що призводило до падіння рентабельності колгоспів і радгоспів.

Автор аргументовано доводить, що спроби розв’язати проблеми інтенсифікації сільського господарства шляхом широкого розвитку міжгосподарської кооперації, створення агропромислових підприємств і комплексів без урахування економічних і соціальних умов господарювання на

селі, особистих інтересів працівників обернулися великими втратами. Беззаперечною, є думка, що для успішного розвитку нормального функціонування сільськогосподарського виробництва необхідно було забезпечити пропорційність основних і обігових засобів, врахувати всі умови кожного господарства та його економічні аспекти.

Ключові слова: Українська РСР, українське село, сільське господарство, модернізація, аграрна політика.

Lisovska Olga Vasylivna PhD. (History), asssistant, asssistant professor of History of Ukraine Chair, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, 20300, https://orcid.org/0000-0002-6290-7869

ECONOMIC ASPECTS OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE UKRAINIAN SSR IN THE 1960S - 1980S

Abstract. The article is devoted to the current issue of economic aspects of agricultural production in the Ukrainian SSR from the 1960s to the 1980s. The problems of the Ukrainian countryside are known to have been paid attention to by political parties, movements, and public organisations. The author presents a comprehensive study of the main directions in the state's agricultural policy, emphasising the achievements and failures of the leadership. Having analysed theoretical literature and a large number of historiography sources, the author has found out that in the 1960s-1980s without a clear, balanced political strategy for the development of Ukrainian rural areas the Communist Party continued experiment activities to create a mechanism for the State exploitation of village potential. The changes in agricultural policy were proposed and implemented immediately after a new party leader was appointed or another general political action was held. It is indicated that the agricultural sector of the economy was seen only as a supplier of agricultural products such as food and raw materials.

As conclusion, it is noted that the main factors hindering the development of agriculture were violations of the principle of economic interest, when purchase prices did not cover production costs, failure to implement decisions to grant collective and state farms greater autonomy in production planning, prevalence of administrative and command methods of agricultural management, as well as preservation of non-equivalent exchange between urban and rural areas, which led to a drop in the profitability of collective and state farms. The author proves that the attempts to solve the problems of agricultural intensification through the widespread development of inter-farm cooperation, and the creation of agricultural and industrial enterprises and complexes resulted in great losses since the economic and social conditions of rural management and workers' interests were not taken into

account. It is important to state that for the successful development and the normal functioning of agricultural production it was necessary to ensure the proportionality of fixed and circulating assets, to consider all specific conditions of each farm and its economic aspects.

Keywords: the Ukrainian SSR, Ukrainian village, agriculture, modernisation, agrarian policy.

Постановка проблеми. В 60–80-ті рр. XX ст. не маючи чіткої, виваженої політичної стратегії розвитку українського села, компартія продовжувала експериментаторство, яке підпорядковувалося меті вироблення механізму державної експлуатації його потенціалу. З приходом до влади нового партійного керівника чи проведенням чергової загальнополітичної акції відразу пропонувались і реалізовувалися зміни в аграрній політиці.

Аграрний сектор економіки розглядався лише як постачальник сільськогосподарської продукції – продовольства та сировини. Піклування про умови життя і праці на селі було покладене на плечі самих сільських трудівників, селянство зорієнтовувалося владою на скромне задоволення своїх суспільних потреб.

Фактично не здійснювався раціональний продуктивний пошук оптимальних форм організації сільськогосподарського виробництва. Партійні рішення з аграрних питань, ухвалені у 60–80-ті роки XX ст., були непослідовними, половинчастими, під них не підводилося реальне матеріальне підґрунтя, не забезпечувався належний контроль за їх виконанням.

На даний час, проблеми українського села перебувають в центрі діяльності сучасних політичних партій, рухів, громадських організацій. Ці проблеми привертають увагу істориків, економістів, соціологів. Звичайно, на сьогоднішній день, на відстані певного часу, минуле нашої країни зображується зовсім в іншому світлі ніж 50 років тому, коли існував тотальний ідеологічний пресинг. Актуальність обраної теми визначається ще й тим, що в ній порушуються проблеми аграрного стану економіки у селі, висвітлюються форми і методи тоталітарної системи, її здобутки і прорахунки, які сприятимуть вдосконаленню управління діяльності органів влади у створенні благополуччя сучасного українця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу багатьох радянських дослідників привертали проблеми сільськогосподарського виробництва, українського села. Хоча в багатьох роботах радянських часів, до коментування рішень партії, зводилося будь-яке обговорення тієї чи іншої проблеми 60–80-х років XX століття. Слабо розкривалися труднощі, суперечності, а недоліки та прорахунки в аграрній політиці взагалі замовчувалися і перебували під грифом «цілком таємно», ніби їх не існувало. На початку 90-х рр. XX ст. дослідники

починають аналізувати проблеми сільськогосподарського виробництва з позицій науковості, об'єктивності, історизму. Розширився доступ до архівних фондів, з'явилася реальна можливість повно і неупереджено висвітлювати історичні процеси та події.

У сучасній історичній науці, ряд дослідників вже зробили спробу переосмислити аграрну історію України. В даному ракурсі можна відзначити праці О. Завальнюка [1], Г. Кривчика [2], В. Литвина [3], де на основі широкої джерельної бази, на нових методологічних засадах показано становище сільського господарства Української РСР в 60-80-ті роки ХХ ст.

Ряд важливих аспектів розвитку сільського господарства показано у спільній роботі П. Панченка та В. Шмарчук [4]. Не менш інформативним є навчальний посібник П. Панченка [5], присвячена сторінкам історії України ХХ століття, а саме життю селян. Поміж новітніх публікацій особливу увагу привертають дві близькі за змістом, інформаційно насичені монографії – «Українське село під владою номенклатури (60–80-ті рр. ХХ ст.)» Г. Кривчика [2] та «Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60–80-ті рр. ХХ ст.)» С. Падалки [6]. На основі ґрунтовної джерельної бази автори показали, що в основу аграрної політики компартійного керівництва було закладено використання принципів екстенсивного ведення сільського господарства.

Дослідженням проблеми аграрних перетворень та їхнього впливу на українське село займається І. Лубко [7]. Вивчаючи сутність, характер та особливості аграрних перетворень 1953–1964 рр. в українському селі, дослідниця визначає та аналізує етапи реалізації реформ в сільському господарстві, розкриває наслідки нововведень, висвітлює конкретні умови життя селянства в ході реформування аграрного сектору.

Загалом, питання економічних аспектів сільськогосподарського виробництва Української РСР, розглядалося авторами в контексті розвитку всієї аграрної історії Української РСР [8].

Мета статті полягає у тому, щоб на основі виявленого комплексу джерел, досягнень історіографії розкрити економічні аспекти сільськогосподарського виробництва УРСР в 60–80-ті роки ХХ ст. Автор ставить перед собою наступні завдання: на основі джерел та досягнень історіографії, охарактеризувати наміри та плани держави стосовно аграрних перетворень в українському селі; простежити хід реалізації цих планів; зупинитись на досягненнях та прорахунках.

Виклад основного матеріалу. В 60-80-ті роки ХХ ст. компартією було вироблено низку заходів, спрямованих на зростання рентабельності колгоспного виробництва. Незважаючи на значне зростання радгоспів, як за кількістю, так і за загальною земельною площею, їх економічні показники були

далекі від запланованих. Проте, з цим мало хто рахувався, створення радгоспів моделювалося за зразком своєрідних фабрик для виробництва зерна, м'яса, яєць, овочів, фруктів тощо. Утвердилася думка, що галузь може бути ефективною, коли буде складатись із великих підприємств.

Це сприяло піднесенню сільського господарства і деякому поліпшенню становища селян. Серед найважливіших кроків М. Хрущов вважав підвищення матеріальної зацікавленості колгоспників, збільшення державних асигнувань на потреби села, покращення технічного й кадрового забезпечення господарств. На невідкладні потреби сільського господарства уряд виділив на 1964–1965 роки коштів на 38 % більше, ніж за всю четверту п'ятирічку.

Було встановлено порядок формування цін на нову техніку, відповідно до якого колгоспи повинні були компенсувати промисловим підприємствам собівартість її виробництва на наступний рік освоєння та рентабельність на рівні 3 % [7, С. 117].

Загалом після реформи 1950-х років у сільському господарстві відбулися деякі позитивні зрушення. Поліпшувалося матеріально-технічне забезпечення галузі. Так, кількість тракторів зросла з 98,4 тис. одиниць у 1950 році до 182,45 тис. у 1960 році, вантажівок – з 65,95 тис. до 142,1 тис. [9, С. 178].

Початок 1960-х рр. ознаменувався зниженням цін на запасні частини для сільськогосподарської техніки і на газ. Взимку 1962 р. були знижені ціни на будівельні матеріали, метал і вироби з нього. А влітку 1962 р. підвищилися закупівельні ціни на худобу і птицю – більш як у 5 разів, на молоко і масло – вдвічі, на картоплю – у 2,5 раза, на овочі на 25 %.

На початку 1962 р. була здійснена фінансова перевірка колгоспів республіки, яка встановила, що в 6085-ти колгоспах було витрачено 4285 тис.крб. для того, щоб купити машини, устаткування, матеріали, які не використовувались у колгоспному виробництві. У певному ряді колгоспів витрати були більшими, ніж доходи. Було виявлено перевіркою загальну заборгованість колгоспів – 60 млн. крб. та внесено пропозиції стосовно зменшення управлінського апарату колгоспів на 22 тис. людей із річним фондом оплати праці у господарствах на 7,7 млн. крб.

Американський досвід перенесення вирощування кукурудзи з метою виконати програму «наздогнати і перегнати США у виробництві м'яса, масла і молока на душу населення», висунуту М. Хрущовим у 1957 р., призвело до згубних наслідків. У 1963 р. вибухнула продовольча криза.

Згорнувся і курс керівництва партії на активне культивування кукурудзи. Тому на Пленумі ЦК КПРС 10 лютого 1964 року в доповіді міністра сільського господарства СРСР І. П. Воловченка зазначалося про недоцільність вирощування кукурудзи в усіх зонах країни і про потребу збільшення посіву таких культур, як горох, сорго, квасоля, просо [10, С. 65].

Черговою спробою піднесення сільськогосподарського виробництва стала реформа 1965 року. В її рамках були здійснені такі заходи: підвищені закупівельні ціни на сільгосппродукцію; збільшені капіталовкладення у розвиток сільського господарства (в СРСР їх питома вага зросла з 20 до 28% від загального обсягу капіталовкладень у народне господарство, а в Україні – з 21 – до 28%); з січня 1966 року були знижені ціни для колгоспів і радгоспів на трактори, автомашини і запчастини до них, а також тарифи на електроенергію для виробничих потреб та ін.

З 1962 по 1965 рр. кількість колгоспів в Україні зменшилася на 367 господарств. Це скорочення відбулося за рахунок перетворення значної їх частини у радгоспи. Кількість радгоспів за ці роки збільшилася на 349 господарств. На кінець 1965 р. у республіці нараховувалося 1343 радгоспи.

Для проведення трансформації 520 колгоспів у радгоспи було необхідно до 1,5 млрд. крб. додаткових бюджетних коштів, яких республіка не мала. Уряд, розглянувши пропозиції обкомів, вважав за необхідне перетворити в радгоспи відгодівельні господарства та лісгоспи лише 325 колгоспів. У радгоспи перетворювали не лише «кволі» колгоспи, а й багато рентабельних господарств. У 1962 р. на реорганізацію колгоспів у радгоспи було виділено 2340,3 тис. крб. [11, арк. 75].

Протягом 1963 р. в республіці виник ще 151 радгосп і 51 було укрупнено. На кінець 1965 р. в Українській РСР налічувалося 1343 радгоспи, загальна земельна площа яких дорівнювала 8,587 тис. га. Дещо зросла заробітна плата працівників радгоспів. Вона становила в середині 1960-х рр. близько 65,5 крб. на місяць, що на 12 крб. було більше, ніж у 1960 р. [8, С. 422-423].

Починаючи з 1960-х рр., одним із проявів «турботи» з боку партійного керівництва до сільського господарства стала «хімізація» – процес, який передбачав інтенсивне застосування хімічних добрив для підвищення врожаїв.

Мінеральні добрива та техніка це були перші потреби колгоспам на розширення їх поставок селу. У 1960 р. колгоспам і радгоспам республіки було поставлено 482 тис. т. мінеральних добрив. На площі 144,9 тис. га в УРСР в 1960 р. було проведено вапнування кислих ґрунтів і на площі 16,2 тис. га – гіпсування засолених ґрунтів. Поставки міндобрив зростали з кожним роком. Головним недоліком господарських пунктів хімізації була традиційна багато перевалочна технологія використання добрив, при якій втрати на перевантажуючих операціях приблизно становили 10 і більше відсотків.

Незважаючи на величезні капіталовкладення в розвиток хімічної промисловості і значні обсяги поставок їх на село, використання їх загалом носило безсистемний характер. Часто добрива постачалися господарствам невчасно, не комплексно і не в достатній кількості.

У 1960-1970-ті роки в українських селах проводилися масштабні програми механізації та хімізації сільського господарства, велика увага

приділялася меліорації. Протягом десятиріччя у галузь було вкладено 27 % усіх капіталовкладень в українську економіку. Однак усе це давало мізерний, а часом протилежний результат. Механізація перетворилась у постачання колгоспам і радгоспам низькоякісної техніки, хімізація вироджувалась у забруднення земель і сільськогосподарської продукції хімікатами, а меліорація призводила до підтоплення родючих земель і порушення екологічного балансу. Залишалась украй низькою ефективність використання людських ресурсів, найнаочнішим свідченням цього стали сезонні «мобілізації» працівників інших секторів народного господарства, освіти та науки на збирання врожаю. До цього додавалася відстала система переробки та зберігання сільськогосподарської продукції, в результаті чого щорічні втрати урожаю окремих культур сягали 30-33%. У IX п'ятирічці обсяг сільськогосподарського виробництва збільшився на 15,5% замість 20% за планом, а продуктивність праці зросла на 12% замість 35,7% [12, С. 249].

Завдяки осушенню земель збільшилися площі посівів сільськогосподарських культур і відповідно продаж державі зерна. Так, наприклад, колгосп ім. XXII з'їзду КПРС Сарненського району Рівненської області за період до 1964 р. відвів під посіви сільськогосподарських культур 828 га болотних і заболочених земель, у результаті чого колгосп продав державі зерна 1689 ц, тоді як у 1956 р. не продав зовсім [13, арк. 41].

1 січня 1965 року в УРСР було вже 8987 колгоспів і 1260 радгоспів (95,2 % і 98,7 % відповідно), які користувались електроенергією. Протягом шести років (1958–1964 рр.) потужність електростанцій збільшилась у колгоспах в 1,9 разів і в радгоспах – майже в 1,7 разів [14, С. 270].

На 1965 р. 6569 (70 %) колгоспів і 1023 (80 %) радгоспів використовували електроенергію для очищення зерна, 41 % колгоспів і 63 % радгоспів – на завантаження зерна, 59 % колгоспів і 73 % радгоспів на водопостачання тваринницьких приміщень. Всього 15% колгоспів використовували електроенергію для доїння корів.

Доповідачі союзного квітневого пленуму 1965 р. основним завданням аграрного сектора вбачали збільшення виробництва зерна – саме цей показник продовжує вважатися головним критерієм під час оцінки інтенсифікації сільського господарства. Планувалося до 1970 р. підвищити врожайність зернових культур на 30%, а валовий їх збір мав сягнути 2,2 млрд. пудів.

Передбачалося для збільшення виробництва продовольчого зерна розширити посівні площі озимої пшениці, відвівши під неї до 25 % оброблюваних земель. Відповідно скорочувалися посіви кукурудзи й гороху. Заготівля цукрових буряків мала збільшитися до 41,6 млн. т, картоплі - з 1,8 до 2,2 млн. т, тобто в 1,2 рази. Виробництво м'яса в живій вазі повинно було зрости на 38 % і досягти 2,3 млн. т (1,7 млн. т у 1965 р.), молока - з 7,4 до 10 млн. т (тобто на 54 %), яєць - з 2,3 до 3,4 млрд. шт. (на 79 %) [1, С. 198].

Також, мали на меті розширити фінансову допомогу підприємствам сільськогосподарського машинобудування, обсяг їх продукції мав зрости у 2,2 рази. Харківський тракторний завод зобов'язувався збільшити випуск тракторів із 43 тис. у 1965 р. до 80 тис. у 1970 р. [2, С. 134].

У 1966-1970-х роках у п'ятирічному плані по розвитку сільського господарства, передбачалося завершити електрифікацію колгоспів і радгоспів, постачити в 1970 р. господарства УРСР 12 млн. т. міндобрив, у південних областях збудувати зрошувальні системи на площі 650 тис. га за рахунок державних коштів та на 70 тис. га за кошти колгоспів. По закінченню п'ятирічки площа зрошувальних земель мала становити 1 млн. 260 тис. га.

Планувалося витратити 1385,1 млн. крб. державних коштів у 1967 р. на розвиток сільського господарства. Понад 42 % цих затрат мало бути здійснено за рахунок бюджетних асигнувань. На розширення свого господарства колгоспи планували витратити 1687,0 млн. крб. власних коштів і близько 300 млн. крб. банківських позичок. У 1967 р. на водогосподарські заходи в бюджеті передбачалося 230,3 млн. крб. У 1967 р. радгоспи повинні були зменшити затрати на виробництво основних видів продукції на 6,5 % та одержати 358,5 млн. крб. прибутку [15, С. 1].

За 1965–1967 рр. грошові доходи колгоспів зросли на 1,6 млрд. крб., або на 30,6 %. Прибуток радгоспів збільшився у 5 раз. Радгоспне виробництво розвивалося за рахунок власних коштів, одержаних від реалізації продукції.

Сума державних асигнувань зменшувалася, так господарства Вінницької області отримали матеріально-технічних засобів в 1965 на суму 98 410 тис. крб., в 1966 р. – 88 821 тис. крб., в 1967 р. – 96 356 тис. крб. [16, С. 1].

Протягом 1966–1970-х років завдяки збільшенню асигнувань в аграрний сектор УРСР планувалося постачити: 268 тис. шт. тракторів, 190 тис. грузових автомобілів, 200 тис. тракторних причепів, 71 тис. зернозбиральних комбайнів.

Збільшення капітальних вкладів у сільське господарство значно впливало на збільшення його основних фондів. Так, станом на 1 січня 1978 р. сільськогосподарські виробничі фонди колгоспів, міжгосподарських сільськогосподарських підприємств, радгоспів та інших державних господарств у порівняльні з 1973 р. склали 34,6 млрд. крб.

План капітального будівництва зведений в УРСР на суму 768,5 млн. крб. за 1967 рік виконано в обсязі 720,2 млн. крб., або 94 %. Незадовільно здійснювалися будівельні роботи у Волинській, Полтавській, Херсонській, Львівській і Чернігівській областях (план виконано на 85–89 %). На 1965 р. кількість не встановленого імпортного устаткування на складах дорівнювала 40,2 млн. крб., 1966 р. – 96,6 млн. крб., 1967 р. – 116,2 млн. крб., тобто в 2,9 разів більше, ніж у 1965 р., і в 6,9 разів більше, ніж у 1964 р. У 27 об'єктах гарантійні строки іноземних фірм минули ще до введення устаткування в дію.

За роки десятої п’ятирічки в колгоспах, держгоспах і міжгосподарських підприємствах фонди збільшилися в 1,4 р. і на середину 1980-х років склали 41,0 млрд. крб. На 11 п’ятирічку планувалося 27,4 % капіталовкладень спрямувати на нове будівництво, 9,7 % – на розширення і 22,9 % – на реконструкцію і технічне переоснащення господарств УРСР.

У період, що досліджується спостерігаємо фактичне збільшення капітальних вкладів на виробничі будівлі і споруди: з 999,8 тис. крб. на рік у 7-й п’ятирічці до 3,968 млн. крб. в 1977 р., тобто в 2,4 рази. За цей же час капітальні вклади на купівлю тракторів, транспортних засобів, сільськогосподарських машин, обладнання та інвентаря збільшилися в середньорічній сумі з 404,4 млн. крб. на рік у сьомій п’ятирічці до 1257 млн. крб. у 1977 р., тобто в 3 рази [10, С. 106-107].

Наприкінці 70-х рр. XX ст. питома вага УРСР в сільському господарстві СРСР складала по валовому виробництву всієї сільгосппродукції 23,9 %, зерна – 23,5 %, соняшника – 44,2 %, цукрового буряка – 61,5 %, льону-довгунця – 30,3 %, м’яса усіх видів – 22,8 %, молока – 23,8 %, яєць – 21,8 % [17, С. 143].

Особливого значення надавалось власному виробництву високобілкових рослинних кормів для потреб тваринництва, таких як соя, рапс, люпин та ін., для вирощування яких в республіці були необхідні умови. Виробництво рослинного білка зернобобових культур на 1985 рік планувалося збільшити до 3500 тис. т порівняно з 2379 тис. т в1976–1979 роках, посівні площі під цими культурами планувалося збільшити з 1177 тис. га в1976–1979 роках до 1460 тис. га в 1985 році.

Вирішення продовольчої проблеми нерозривно пов’язано з вдосконаленням пропорцій та структури сільськогосподарського виробництва з метою наближення їх до об’єму та структури суспільних потреб. Довгі роки ця першочергова мета виробництва враховувалась не в достатній мірі. Структура раціону радянської людини чітко відображала диспропорції в розвитку сільського господарства. Так, на хліб та картоплю на початку 1980-х років в Україні припадало біля 46 % добового раціону харчування, а на м’ясо та рибу – лише 8%,особливо відчувалася нестача свіжих овочів, фруктів та ягід.

Для вирішення продовольчої проблеми, яка постала на початку 1980-х років перед агропромисловим комплексом УРСР та Радянського Союзу в цілому, були необхідними істотні, докорінні, науково обґрунтовані зміни як в галузевій структурі сільськогосподарського виробництва в бік підвищення питомої ваги тваринництва, так і у внутрішньогалузевій структурі землеробства, тваринництва, і особливо кормо виробництва. Ці зміни повинні були відобразитись у повній мірі у масштабній Продовольчій програмі, затвердженій травневим(1982 р.) Пленумом ЦК КПРС, та в Продовольчій програмі Української РСР, прийнятій у листопаді 1982 р. [18, С. 383].

З 1981 по 1985 рік на розвиток сільського господарства України було направлено більше 30 млрд. крб. капіталовкладень, проте валове виробництво продукції сільського господарства знижувалося, не виконувалися завдання по заготівлі цінних сортів пшениці, завдання по продажу продуктів тваринництва виконали тільки три області – Черкаська, Кримська, Луганська. На меліорованих землях не була досягнута проектна врожайність, що призвело до недобору більше як 2 млн. тонн зерна, 4,4 млн. тонн цукрового буряку, 3,2 млн. тонн овочів.

У 1987 році почалась реформа управління економікою, яка передбачала здійснення переходу від командно-адміністративних методів господарювання до економічних, які б базувалися на демократичних засадах управління.

Постановою ЦК КПРС від 17 липня 1987 року передбачалось реформування фінансового механізму, матеріально-технічного забезпечення, планування, системи ціноутворення, удосконалення діяльності республіканських органів управління, роботи банківської системи, тощо. Підприємствам надавалось більше самостійності, їх стали переводити на самоокупність та самофінансування. З конкретними результатами праці стали пов'язувати заробітну плату. Розширилась мережа кооперативів, був прийнятий Закон «Про індивідуальну трудову діяльність» [19, С. 10].

Набули поширення орендні ланки (бригади), які поєднували тваринницьку працю з вирощуванням кормових та інших культур. Так, у 1988 р. шестеро механізаторів, один водій і чотири тваринники з колгоспу імені М. Худолій Радомишльського району на Житомирщині стали господарями 444 га землі, 196 голів худоби і 26 свиноматок. Продуктивність праці та інші виробничі показники в колективі вдвічі перевищили середньогосподарські.

У 1989 р. на орендний підряд перейшли близько 2/3 колгоспів і радгоспів. Майже 500 господарств повністю працювали в умовах оренди. Загалом її запровадили 33,5 тис. (37,8 %) самостійних виробничих підрозділів, 669,7 тис. (14,1 %) трудівників колгоспів і радгоспів. За ними було закріплено 1/5 поголів'я худоби й свиней та третину сільськогосподарських угідь [20, С. 308].

Висновки. Таким чином, головними чинниками, що стримували розвиток сільського господарства, були порушення принципу економічної зацікавленості, коли закупівельні ціни не покривали витрат виробництва, а також невиконання рішень про надання колгоспам і радгоспам більшої самостійності у плануванні виробництва, переважання адміністративно-командних методів керівництва сільським господарством; збереження нееквівалентного обміну між містом і селом, що призводило до падіння рентабельності колгоспів і радгоспів.

Спроби розв'язати проблеми інтенсифікації сільського господарства шляхом широкого розвитку міжгосподарської кооперації, створення агропро-

мислових підприємств і комплексів без урахування економічних і соціальних умов господарювання на селі, особистих інтересів працівників обернулися великими втратами.

Для успішного розвитку нормального функціонування сільськогосподарського виробництва необхідно було забезпечити пропорційність основних і обігових засобів, потрібно було б врахувати усі умови кожного господарства та його економічні аспекти.

Література:

1. Завальнюк О. М. Новітня аграрна історія України. Кам'янець-Подільський: Абетканова, 2004. 288 с.
2. Кривчик Г. Г. Українське село під владою номенклатури (60–80-ті рр. XX ст.). Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2001. 192 с.
3. Литвин В. М. Україна: два десятиліття «застою» (1966-1985). Київ: Лі-Терра, 2004. 256 с.
4. Панченко П. П. Шмарчук В. А. Аграрна історія України: Підручник. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Знання, 2000. 342 с.
5. Панченко П. П. Сторінки історії України XX ст.: (Українське село: поступ, сподівання, тривоги): Навч. посібник для студ. вузів, вчителів та учнів серед. Шкіл. Київ: ІСДО, 1995. 230 с.
6. Падалка С. С. Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60-80-ті роки XX ст.). Київ: Український центр духовної культури, 2003. 160 с.
7. Лубко І. М. Спроби організаційно-технічного подолання кризи колгоспного виробництва в сер. 50-х на поч. 60-х рр. // *Український селянин.* 2002. № 5, с. 116-119.
8. Смолій В. А.: відп. ред. Історія українського селянства: нариси: В 2 т., Київ: Наукова думка, 2006. Т. 2. 652 с.
9. Зернова О. Г. Колгоспи України в 60-ті роки XX століття // *Український селянин*. 2002. №5, с. 178-182.
10. Лісовська О. В. Українське село у 60-ті – першій половині 80-х рр. XX ст. (стан матеріально-технічної бази). Монографія. Умань: Видавець «Сочінський», 2010. 213 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 27. Оп. 20. Спр. 1023/а. Арк.75.
12. Морозова С. А. Хімізація сільського господарства України у 60–80-ті роки XX століття та її наслідки // *Український селянин.* № 9. 2005, с. 247-250.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 80. Спр. 1311. Арк. 41.
14. Лісовська О. В. Матеріально-технічне забезпечення електрифікації сільського господарства в Українській РСР (друга половина 60-х рр. XX ст.) // *Український селянин.* 2010. № 12, с. 269-271.
15. Про державний план розвитку народного господарства УРСР на 1967 рік // *Сільські вісті.* 1967. № 296, 1966, с. 1.
16. Про державний бюджет УРСР на 1968 р. та про виконання державного бюджету УРСР за 1966 р. (Друга сесія Верховної Ради УРСР 7-го скликання) // *Сільські вісті.* 1965. 247, с. 1.
17. Марченко С. Д. Суперечливі процеси розвитку аграрного виробництва та продовольчі труднощі у 1980-ті роки // *Вісник аграрної історії.* 2013. № 6-7, с. 142-152.

18. Морозов А., Морозова С. Аграрна політика в Україні 60-80 рр. XX ст. // *Гуржіївські історичні читання*. 2007, с. 381-389.

19. Овчаренко П. Д. Діяльність учених в аграрному секторі економіки України (60-ті – перша пол. 80-х рр. XX ст.) // *Український історичний журнал.* 1990. № 8, с. 3-13.

20. Лісовська О. В. Комплексна механізація та автоматизація сільського господарства УРСР – одна з основних умов зміцнення матеріально-технічної бази села (1960-ті роки) // *Український селянин*. 2008. № 11, с. 307-310.

References:

1. Zavaljnjuk, O. M. (2004). Novitnja aghrarna istorija Ukrajiny [Modern history of Ukrainian agriculture]. Kam'janecj-Podiljsjkyj: Abetka-nova, 288 s. [in Ukrainian].

2. Kryvchyk, Gh. (2001). Ukrajinsjke selo pid vladoju nomenklatury (60–80-ti rr. XX st.) [Ukrainian village when influenced by nomenclature (1960s-1980s)]. Dnipropetrovsjk: Vydavnyctvo Dnipropetrovsjkogho universytetu, 192 s. [in Ukrainian].

3. Lytvyn, V. M. (2004). Ukrajina: dva desjatylittja «zastoju» (1966-1985) [Ukraine: Two Decades of «Stagnation» (1966 - 1985)]. Kyjiv: Li-Terra, 256 s. [in Ukrainian].

4. Panchenko, P. P. Shmarchuk, V. A. (2000). Aghrarna istorija Ukrajiny: Pidruchnyk. 2-ghe vyd., vypr. i dop. [Agrarian History of Ukraine: Textbook. 2d addition, corrected and supplemented]. Kyjiv: Znannja, 342 s. [in Ukrainian].

5. Panchenko, P. P. (1995). Storinky istoriji Ukrajiny XX st.: (Ukrajinsjke selo: postup, spodivannja, tryvoghy): Navch. posibnyk dlja stud. vuziv, vchyteliv ta uchniv sered. Shkil [History of Ukraine in the 20th century: (Ukrainian village: progress, hopes, concerns): textbook for university students, teachers and pupils]. Kyjiv: ISDO, 230 s. [in Ukrainian].

6. Padalka, S. S. (2003). Ukrajinsjke selo v konteksti polityky totalitarnoji derzhavy (60–80- ti roky XX st.) **[**Ukrainian Village in Totalitarian State (60 – 80s years of the 20th century)]. Kyjiv: Ukrajinsjkyj centr dukhovnoji kuljtury, 160 s. [in Ukrainian].

7. Lubko, I. M. (2002). Sproby orghanizacijno-tekhnichnogho podolannja kryzy kolghospnogho vyrobnyctva v ser. 50-kh na poch. 60-kh rr. [Attempts at organizational and technical overcoming of the crisis of collective farm production in midle 50's to the beginning. 60's.] // *Ukrajinsjkyj seljanyn* [Ukrainian peasant]. № 5, s. 116-119 [in Ukrainian].

8. Smolij, V. A.: vidp. red. (2006). Istorija ukrajinsjkogho seljanstva: narysy: V 2 t. [The history of Ukrainian peasantry: Essays: In 2 volumes]. Kyjiv: Naukova dumka, T. 2, 652 s. [in Ukrainian].

9. Zernova, O. Gh. (2002). Kolghospy Ukrajiny v 60-ti roky XX stolittja [Ukrainian collective farms in the 60s of the XX century] // *Ukrajinsjkyj seljanyn* [Ukrainian peasant]. № 5, s. 178-182 [in Ukrainian]..

10. Lisovsjka, O. V. 2010. Ukrajinsjke selo u 60-ti – pershij polovyni 80-kh rr. XX st. (stan materialjno-tekhnichnoji bazy). Monoghrafija [Ukrainian village in 1960s – early 1980s (material and technical base). Monograph]. Umanj: Vydavecj «Sochinsjkyj», 213 s. [in Ukrainian].

11. Centraljnyj derzhavnyj arkhiv vyshhykh orghaniv vlady Ukrajiny [Central state archive of the highest authorities in Ukraine]. F. 27. Op. 20. Spr. 1023/a. Ark.75 [in Ukrainian].

12. Morozova, S. A., 2005. Khimizacija siljsjkogho ghospodarstva Ukrajiny u 60–80-ti roky XX stolittja ta jiji naslidky [Chemicalization of Ukrainian agriculture in the 60-80s of the XX century and its consequences] // *Ukrajinsjkyj seljanyn* [Ukrainian peasant]. № 9, s. 247-250 [in Ukrainian].

13. Centraljnyj derzhavnyj arkhiv ghromadsjkykh ob'jednanj Ukrajiny [Central State Archive of Public Associations in Ukraine]. F. 1. Op. 80. Spr. 1311. Ark. 41 [in Ukrainian].

14. Lisovsjka, O. V., 2010. Materialjno-tekhnichne zabezpechennja elektryfikaciji siljsjkogho ghospodarstva v Ukrajinsjkij RSR (drugha polovyna 60-kh rr. XX st.) [Material and technical support of agricultural electrification in the Ukrainian SSR (second half of the 1960's)] // *Ukrajinsjkyj seljanyn* [Ukrainian peasant]. № 12, s. 269-271 [in Ukrainian].

15. Pro derzhavnyj plan rozvytku narodnogho ghospodarstva URSR na 1967 rik [About the State Budget of the USSR for 1968 and on the State Budget of the USSR for 1966 (Second Session of the Supreme Soviet of the USSR of the 7th Convocation)] // *Siljsjki visti* [Village news]. № 296, 1966, s. 1 [in Ukrainian].

16. Pro derzhavnyj bjudzhet URSR na 1968 r. ta pro vykonannja derzhavnogho bjudzhetu URSR za 1966 r. (Drugha sesija Verkhovnoji Rady URSR 7-gho sklykannja) [About the State Budget of the USSR for 1968 and on the State Budget of the USSR for 1966 (Second Session of the Supreme Soviet of the USSR of the 7th Convocation)] // *Siljsjki visti* [Village news]. № 247, s. 1 [in Ukrainian].

17. Marchenko, S. D., 2013. Superechlyvi procesy rozvytku aghrarnogho vyrobnyctva ta prodovoljchi trudnoshhi u 1980-ti roky [Controversial agricultural development processes and food difficulties in the 1980s.] // *Visnyk aghrarnoji istoriji* [Bulletin of agrarian history]. № 6-7, s. 142-152 [in Ukrainian].

18. Morozov, A., Morozova, S., 2007. Aghrarna polityka v Ukrajini 60-80 rr. XX st. [Agrarian policy in Ukraine in the 60-80's of the XX century] // *Ghurzhijivsjki istorychni chytannja* [Historical readings in Hurzhiivka]. s. 381-389 [in Ukrainian].

19. Ovcharenko, P. D., 1990. Dijaljnistj uchenykh v aghrarnomu sektori ekonomiky Ukrajiny (60-ti – persha pol. 80-kh rr. XX st.) [Activity of scientists in the agrarian sector of the economy of Ukraine (60's - the first half of the 80's of the XX century)] // *Ukrajinsjkyj istorychnyj zhurnal* [Ukrainian historical journal]. № 8, s. 3-13 [in Ukrainian].

20. Lisovsjka, O. V., 2008. Kompleksna mekhanizacija ta avtomatyzacija siljsjkogho ghospodarstva URSR – odna z osnovnykh umov zmicnennja materialjno-tekhnichnoji bazy sela (1960-ti roky) [Integrated mechanization and automation of agriculture of the USSR - one of the basic conditions for strengthening the logistical base of the village (1960s)] // *Ukrajinsjkyj seljanyn* [Ukrainian peasant]. № 11, s. 307-310 [in Ukrainian].